

Міждисциплінарна курсова робота
з економічної теорії на тему:

***«Макроекономічний аналіз функціонування тіньового
сектору економіки (на прикладі України)»***

Студентки 2 курсу групи Ф-21
напряму підготовки
6.030508 «Фінанси і кредит»
Казмірук Н.О.

Керівник: к.е.н., доц. Жовковська Т.Т.

Національна шкала _____
Кількість балів: _____
Оцінка: ECTS _____

Члени комісії	_____	_____
	(підпис)	(прізвище та ініціали)
	_____	_____
	(підпис)	(прізвище та ініціали)
	_____	_____
	(підпис)	(прізвище та ініціали)

План

Вступ

1. Поняття, причини виникнення, структура і макроекономічні наслідки функціонування тіньового сектору економіки.
2. Аналіз масштабів та особливостей функціонування тіньового сектору економіки в Україні.
3. Шляхи мінімізації масштабів тіньової економіки в Україні.

Висновки

Список використаної літератури

Зміст:

Вступ.....	4
1. Поняття, причини виникнення, структура і макроекономічні наслідки функціонування тіньового сектору економіки	7
2. Аналіз масштабів та особливостей функціонування тіньового сектору економіки в Україні.....	21
3. Шляхи мінімізації масштабів тіньової економіки в Україні.....	28
Висновки.....	32
Список використаної літератури.....	35
Додаток А.....	38
Додаток Б.....	40

Вступ

В сучасний період трансформації суспільства та глобалізації економічних процесів однією із найгостріших проблем сучасного українського та світового ринку є безперервний розвиток тіньового сектору економіки.

Актуальність теми полягає у тому, що тіньова економіка в Україні є однією з найбільших перешкод розвитку конкурентоспроможності країни, зростання соціальних стандартів життя населення та інтеграції в європейське співтовариство.

Тема даної курсової роботи є досить важливою в наш час, адже в Україні спостерігається критичний рівень тіньової економіки. Тіньовий сектор має тенденцію до зростання у зв'язку із ціновими і девальваційними шоками, ескалацією військового конфлікту на Донбасі, впливом зовнішніх негативних процесів: подальшим загостренням політичних відносин з Росією, згортанням економічних зв'язків з нею.

Функціонування тіньової економіки поряд з легальною призвело до суттєвого скорочення в структурі доходів бюджету частки податкових надходжень, що поставило під загрозу виконання важливих державних програм. Унаслідок того, що обсяги тіньової економіки не можуть бути повноцінно враховані офіційною статистикою, розроблення спеціальних методів обліку і оцінок, а також обсягів недоїмки до бюджету, які дозволяють оцінити реальні масштаби операцій, є актуальним завданням сучасного етапу розвитку.

Тіньова економіка в Україні – результат системної кризи економіки, що виникла через невідповідність методів здійснення ринкових перетворень. Сьогодні найперспективніший напрям розширення доходів – залучення тіньових оборотів до сфери легального бізнесу. Всі намагання вирішити цю проблему не дали очікуваних результатів.

Неефективність та непрозорість державної політики призводять до того, що підприємці змушені вести тіньовий бізнес. Така ситуація спонукає шукати способи якнайточнішого дослідження сектору тіньової економіки та

створювати механізми, які дозволяють зменшити розміри цього сектору. Для України демократичні перетворення у суспільстві, розвиток соціально орієнтованих ринкових відносин, а також удосконалення механізму господарювання можуть сприяти виходу економіки з "тіні", що є засадою соціально-економічного прогресу суспільства. Для цього потрібно вдосконалювати податкову систему, законодавчу базу, залучати інвестиційний капітал у сектор легальної економіки та ін.

Наукові дослідження тіньової економіки пов'язані з чималими труднощами як теоретичного, так і практичного характеру. Проблемою, що ускладнює дослідження тіньової економіки, є суттєва нестача, а нерідко і повна відсутність необхідних інформаційно-статистичних даних.

Дослідженням макроекономічного функціонування тіньового сектору економіки займалися такі вчені: В. Мандибура, В. Базилевич, З. Варналій, Т. Ковальчук, І. Мазур, Р. Моторина, О. Турчинова, А. Мокій, М. Азаров, О. Барановський, Ю. Ванькевич, Г. Гросман, І. Клямкін, Я. Дяченко, П. Мельник, Ф. Ярошенко. Незважаючи на достатню кількість публікацій, джерел, видань питання щодо особливостей функціонування тіньового сектору в Україні все ж залишається відкритим.

Результати досліджень вітчизняних та іноземних фахівців свідчать про те, що тіньова економіка в Україні створює реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави, негативно впливає на суспільне життя: економіку, політику, управління, соціальну та правову сфери, громадянську свідомість, міжнародні відносини.

Дана курсова робота присвячена дослідженню функціонування тіньової економіки в Україні. Мета курсової роботи: дослідження особливостей тінізації економіки нашої країни та її вплив на рівень економічного розвитку.

Об'єктом дослідження виступає економіка України, а предметом – вплив тіньового сектору на економіку країни.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

- ✓ розкрити економічну сутність та значення тіньової економіки;

- ✓ в'яснити причини її виникнення та наслідки для економіки;
- ✓ проаналізувати масштаби та особливості тіньової економіки в Україні;
- ✓ визначити перспективні шляхи мінімізації рівня тіньової економіки в Україні.

1. Поняття, причини виникнення, структура і макроекономічні наслідки функціонування тіньового сектору економіки

У наш час реальністю практично кожної національної економіки є та обставина, що певну частку у ній займає так званий тіньовий сектор. Термін «тіньова економіка» прийшов до нас із-за кордону та привернув увагу зарубіжних вчених ще в 1930-х рр. Наприкінці 1970-х рр. він став предметом великих досліджень, а з 1980-х рр. - темою різних міжнародних конференцій. Уперше визначення тіньової економіки запропонував американський науковець Е. Фейг, який включив до неї всю економічну діяльність, яка з будь-яких причин не враховується і не потрапляє до ВВП.

Суть феномена «тіньова економіка» науковці визначають по-різному. Даний сектор в різних країнах називається по-різному: у Франції – «підземна», «неформальна» економіка; в Італії – «таємна», «підводна»; в Англії – «неофіційна», «підпільна», «схована»; у Німеччині – «стіньова» [10; с. 56].

Існує проблема єдиного підходу до визначення економічної сутності та складових цього явища. З одного боку, у ньому вбачається нелегальний і кримінальний початок, а з іншого боку - стверджується, що мова йде все-таки про економіку і пов'язані з нею виробничі відносини.

І все ж, що таке тіньова економіка? Висловлюється думка, згідно з якою тіньова економіка - економічна діяльність, що суперечить даному законодавству, тобто вона являє собою сукупність нелегальних господарських дій, які підживлюють кримінальні злочини різного ступеня тяжкості.

Також існують безліч інших тлумачень серед вітчизняних та закордонних вчених, що наведені у додатку А.

Багатогранність поняття «тіньова економіка» не дає можливості вибрати найоптимальніше визначення цього терміну, оскільки кожен з них враховує той чи інший аспект. Проте, на мою думку, можна узагальнити визначення поняття «тіньова економіка» в сучасних умовах господарювання, а саме визначити її як вид економічної діяльності, який статистично не обліковується, приховується

від держави та офіційно не зареєстрований, в більшості випадків супроводжується порушенням діючого законодавства.

Деякі вчені вважають, що тіньова економіка, пронизуючи макро- і мікроструктуру економіки, виступаючи її складовою частиною і не підкорюючись регламентації чинного законодавства, нібито випадає зі сфери дії економічних законів. Насправді вона функціонує і розвивається за такими ж економічними законами, як і офіційна економіка.

У поняття «тіньова економіка» включені:

- ✓ основні капітали (рухомість і нерухомість, ресурси та засоби виробництва);
- ✓ фінансові кошти та цінні папери (акції, векселі, електронні карти, приватизаційні сертифікати, компенсації тощо);
- ✓ особисті капітали структур тіньової економіки (будинки, земля, автомашини, яхти, дачі, літаки тощо);
- ✓ демографічні ресурси (особи, які задіяні в тіньовій економічній діяльності) [8; с. 30].

У структурі тіньової економіки зазвичай виділяють три види діяльності:

1. Неофіційна економіка («друга» або «білокомірцева») - це заборонена законом приховувана економічна діяльність працівників «білої» (офіційної) економіки на їх робочих місцях, що призводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу.

В основному подібною діяльністю займаються «респектабельні люди» з керівного персоналу («білі комерці»), тому цей різновид тіньової економіки також називають «білокомірцевим». З точки зору суспільства в цілому «друга» тіньова економіка не виробляє ніяких нових товарів або послуг: одержувану від «другої» тіньової економіки вигоду використовують одні люди за рахунок втрат, які несуть інші люди.

Така діяльність значного поширення набула в сфері послуг (ремонт квартир; надання житла в курортній місцевості; підготовка учнів для вступу у вищі навчальні заклади, що здійснюється приватно, без юридичного

оформлення договорів та ін.). При цьому одержувачі доходів приховують їх від оподаткування.

У статті «Визначення структурних елементів неформальної економіки», опублікованій в журналі «Часопис економічних реформ», 2014, № 2. - С. 13-18, О.О. Гречишкіна зазначає, що причини існування неформальної економіки в Україні полягають у тому, що, по-перше, український бізнес і влада не відділені один від одного, що породжує лобіювання інтересів певних бізнес-структур; по-друге, українські підприємці стикаються з багатьма перешкодами для здійснення господарської діяльності; по-третє, неабияку роль відіграє менталітет, сформований віками, оскільки так склалося історично, що українці змушені були шукати шляхи виживання [5].

2. Фіктивна економіка («сіра») - дозволена законом, але незареєстрована економічна діяльність (переважно, дрібний бізнес) з виробництва та реалізації звичайних товарів і послуг. На відміну від «другої» тіньової економіки, яка нерозривно пов'язана з «білою» економікою і паразитує на ній, «сіра» тіньова економіка функціонує більш автономно.

У цьому секторі тіньової економіки самостійні виробники або свідомо ухиляються від офіційного обліку, не бажаючи нести витрати, пов'язані з отриманням ліцензії, сплатою податків і т.п., або звіт про таку діяльність взагалі не передбачений.

Сюди відносять:

- ✓ приписки, що здійснюють керівники підприємств у державному секторі економіки;
- ✓ хабарництво;
- ✓ шахрайські способи одержання грошей.

3. Підпільна економіка («чорна») - заборонена законом економічна діяльність, пов'язана з виробництвом і реалізацією заборонених та гостродефіцитних товарів і послуг. «Чорною» тіньовою економікою в широкому сенсі слова можна вважати всі види діяльності, повністю виключені з нормального економічного життя, оскільки вони вважаються несумісними з

нею, що руйнують її. Цією діяльністю може бути не тільки засноване на насильстві перерозподіл (крадіжки, грабежі, вимагання), але також виробництво товарів і послуг, що руйнують суспільство (наприклад, наркобізнес і рекет). У сучасній літературі увага концентрується, перш за все, на економіці організованої злочинності, діяльності професійних злочинців [10; с.147].

Деякі види тіньової діяльності з часом легалізувалися, як, наприклад, до XIX ст. лихварство. Інші – навпаки, опинилися «поза законом» (гральний бізнес в Україні). А деякі види діяльності завжди лишалися «в тіні». Перелік заборонених видів діяльності постійно оновлюється за рахунок появи нових «прогалин» у законодавстві чи винахідливості шахраїв.

Всю тіньову економіку щодо зв'язку з виробництвом можна поділити на дві частини: та, що пов'язана з виробництвом товарів і п'єслуг, і та, що функціонує в сфері перерозподілу товарів і послуг, створених поза цією сферою.

Відповідно до видів тіньової економіки можна виділити три групи її суб'єктів.

Перша група містить найбільш кримінальні елементи тіньової економіки: торговців наркотиками та зброєю, бандитів, грабіжників, найманих вбивців. Сюди ж можна віднести корумпованих представників органів влади, що беруть хабарі, торгують державними посадами й інтересами. За різними оцінками на частку діяльності цих суб'єктів припадає від 5 до 25% всієї тіньової економіки.

Друга група складається в основному з тіньовиків-господарників. До їхнього числа можна віднести підприємців, комерсантів, банкірів, промисловців й аграріїв, дрібних і середніх бізнесменів, включаючи «човників». Човники - приватні торговці, які їздять за кордон і повертаються назад, щоб продати товар, куплений за низькою ціною, за вищу ціну. Тепер більша частина товарів, які закупаються «човниками», надходить в Україну через легальних перевізників і на кордоні проходить стандартні процедури «розтаможування». Проте, існує велика кількість осіб, які намагаються обійти обов'язкові операції на таможні,

шляхом контрабанди та корупції. Вищеназвана група суб'єктів змушена йти в «тінь» головним чином тому, що витрати при їхній діяльності з існуючими правилами й законами економічної гри перевищують відповідні вигоди й доходи. І, звичайно, якщо існують різні способи ухилення від сплати до державної казни відповідних стягнень, то чому б і не скористатись цим – менталітет українців.

Третя група - це наймані робітники як фізичної, так і розумової праці. До них можуть приєднуватися як дрібні, так і середні державні службовці, доходи яких, за існуючими даними, до 60% становлять хабарі. У цієї категорії осіб нефіксована діяльність є другорядною (неформальною) зайнятістю [10; с.147-148].

Причин існування тіньової економіки існує багато. Всіх їх можна виділити в 4 основні групи (рис. 1.1)*.

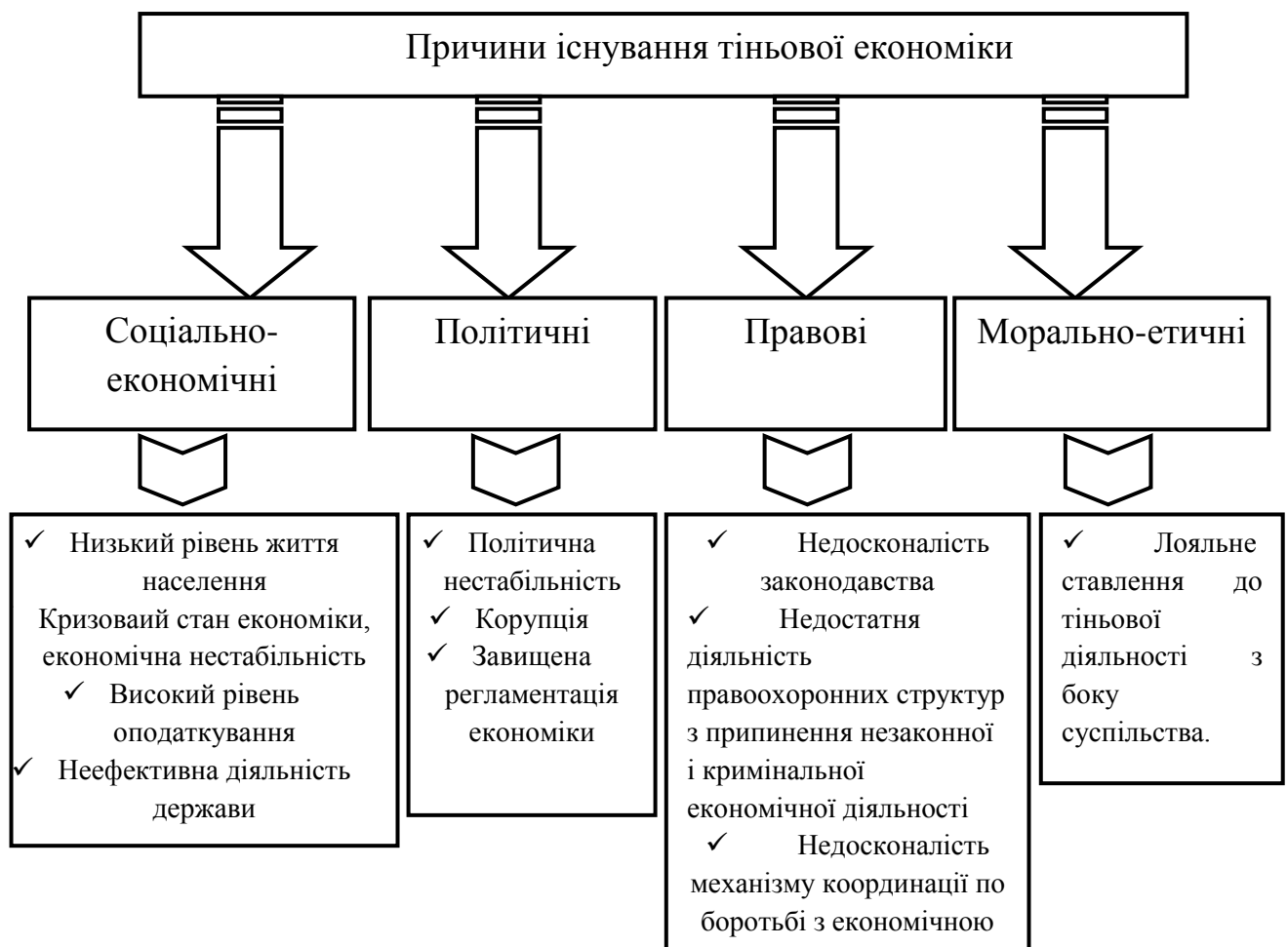

Рис. 1.1. Причин існування тіньової економіки*

* Розроблено на основі джерела: [13; с.164].

До переводу своєї діяльності в тіньове русло людину повинно щось спонукати. У більшості випадків занижений рівень доходів змушує людину знаходити різноманітні шляхи їх збільшення. Одним із шляхів досягнення цього є приховування доходів чи пошук іншого виду діяльності, який не завжди є легальним (це особливо стосується тих, хто бажає отримувати надприбутки). Також до цього можуть спонукати соціальна несправедливість та нерівномірність доходів.

До соціально-економічних причин можна віднести стан економіки країни. Закономірною є тенденція збільшення тінізації економіки під час кризових явищ. Зростаюче безробіття, потік біженців, не виплати заробітної плати і т. д. є прекрасним «живильним середовищем» для тіньової економіки. Люди, які втратили роботу або не отримують довгими місяцями заробітну плату, погоджуються на всі умови нелегальної, тіньової зайнятості: відносини з роботодавцем часом ґрунтуються тільки на усній домовленості, ніякі лікарняні та відпускні не оплачуються, звільнення можливе без будь-яких соціальних гарантій і тим більше без попередження і т. д. Для роботодавців такі відносини більш ніж вигідні: працівники виявляються досить зацікавленими в тому, щоб тіньовий бізнес «господаря» залишався таким; роботодавці мають неконтрольованою владою над найманими працівниками; прямі фінансові вигоди полягають вже в тому, що ніяких податків на фонд оплати праці платити не треба і т. д.

Високий рівень оподаткування визнається одним з найбільш значущих факторів, що стимулюють ріст і активізацію тіньової економіки. Надмірний податковий тягар спричинює перехід грошей «у тінь». Він справляє свій вплив у країнах з будь-яким типом ринкової економіки. Разом з тим його дія в кожній країні має свої особливості. Однією з найбільш обтяжливих у плані оподаткування країн у світі є Угорщина - там найвищий на планеті рівень ПДВ (поряд з Данією і Швецією) - 25%, і Угорщина розташувалася на другому місці по тяжкості оподаткування для громадян - у середньому 52,6% зароблених

грошей середньостатистичний працюючий угорець віддає державі як податки і соціальних зборів. Наступна йде Бельгія - там середній працівник платить державі близько 55,6% зароблених коштів. На третьому місці - Німеччина - 50,7%. У цих же країнах найбільш розвинений тіньовий сектор. У той же час розвинені країни з найменшим рівнем податкового тягара - США і Швейцарія (41,4% та 39,7% відповідно) - мають відносно невеликий тіньовий сектор [23].

Як відомо, податкове вилучення понад 50% прибутку позбавляє підприємство стимулу для подальшої активної діяльності. Крім того, нечіткість податкового механізму є також причиною тінізації економіки. Платник податків порівнює економічні наслідки ухилення від податків та санкції, які призначаються за їх відхилення. Чим вища податкова ставка і нижчий розмір санкцій, тим вища економічна мотивація від ухилення.

Значні масштаби державного сектора в економіці породжують відносини, пов'язані з розподілом бюджетних ресурсів у формі і прямих та непрямих дотацій, субсидій, пільгових кредитів серед державних підприємств. Це є живильною основою для формування сектора неформальних, і часто кримінальних відносин, пов'язаних з розподілом ресурсів. На основі безоплатного або пільгового розподілу бюджетних ресурсів формуються контрольовані підприємницькі структури, створювані з метою незаконного привласнення цих ресурсів, прокручування їх (привласнення інфляційного доходу), легалізації, інвестування, переказу за кордон. Таким чином, неефективна діяльність держави є найважливішим чинником, що безпосередньо впливає на масштаби тіньової економіки.

Такий фактор, як політична нестабільність стимулює і розвиває психологію тимчасового правителя. Так як невідомо, що буде завтра, всі засоби хороші для примноження капіталу. Важливо відзначити, що якщо в періоди політичної нестабільності тіньова економіка розвивається дуже динамічно, то офіційна, навпаки, завмирає. Причому її обсяг зменшується не тільки за рахунок «затінення», але й з причини елементарного згортання діяльності «до кращих часів». Політична нестабільність провокує суб'єктів економічної

діяльності до приховування доходів. Крім того, політичні причини впливають на економіку, стан якої також прямо впливає на тінізацію економіки.

Корупцію, яка в нашій країні процвітає, необхідно віднести до однієї із рушійних сил тінізації економіки, адже в більшості випадків контролюючим органам відомо про тіньові схеми, а через корумпованість влади боротьба з цими схемами зводиться нанівець. Чиновники вимагають хабар у підприємців, навіть якщо у них присутні всі документи і їхня діяльність не перечить законам. Причина цього явища - низькі рівні заробітної плати державних службовців, та недостатньо жорстка відповідальність за скоєння таких злочинів. Корупція є дуже поширеним явищем у всіх владних сферах, правоохоронні органи та суди не є виключенням. Згідно з дослідженнями міжнародної правозахисної організації Transparency International, Україна зайняла у 2016 році 130-е місце із 168 позицій у Світовому рейтингу сприйняття корупції. Впродовж останніх років Україні вдалося завдяки зростанню рівня суспільного осуду корупціонерів, створенню антикорупційних органів та виникнення руху викривачів корупції незначно скоротити рівень корупції. Водночас затягування із реальним покаранням хабарників, а також збільшення корупції у відносинах бізнесу та влади гальмують боротьбу з корумпованістю в Україні [14].

Завищена регламентація економіки виявляється, в основному, в наступних діях держави: заборона на звернення будь-яких товарів чи послуг, адміністративне втручання в процес ціноутворення; надмірна влада бюрократії, слабка контрольованість бюрократичних рішень. Результатом цього є зростання тіньової економіки. Це проявляється в утворенні різних видів нелегальних ринків - праці, товарних, фінансових, валютних, за допомогою яких обходяться законодавчі обмеження. Зокрема, вишукуються можливості ігнорувати або, принаймні, обходити трудове законодавство, яке встановлює мінімальні ставки заробітної плати, граничну тривалість понаднормових робіт, умови використання праці підлітків, пенсіонерів, жінок, іноземних робочих.

Коли в людини з'явилася мотивація до здійснення тіньової діяльності, прогалини в законодавстві дають змогу реалізувати це на практиці.

Досконалого законодавства не існує. Прогалини є в законодавстві більшості країн. І чим більше таких прогалин, тим більшу кількість людей вони спонукають до здійснення неофіційної чи незаконної діяльності. Тому рівень тінізації та корупції в країнах з таким законодавством є високим.

Морально-етичні причини – це наше ставлення до тіньової діяльності. Якщо в країнах з розвиненою демократією суспільство засуджує таку діяльність, то в нашій країні це виглядає цілком нормальним явищем. Психологія нашого суспільства націлена на те, що, якщо є можливість збагатитися (у тому числі незаконним шляхом), то чому б це не зробити. Це свідчить про те, що тіньова економіка прижилася і проблема носить загальнодержавний характер.

Структура тіньової економіки включає в себе таких суб'єктів тіньової економіки:

- ✓ тіньові підприємства (підприємства, які здійснюють нелегальні види діяльності);
- ✓ тіньові лідери (види діяльності);
- ✓ тіньові контролери (ідентифікують тіньові підприємства та контролюють їх діяльність на користь тіньових лідерів);
- ✓ тіньові робітники (вимушено або добровільно працюють на тіньових підприємствах);
- ✓ тіньові види діяльності та процеси (нелегальні дії при відтворенні легальних продуктів і будь-які дії при відтворенні нелегальних продуктів) [1; с.98-99].

Тіньовий сектор безпосередньо позначається на всіх сферах економічної системи, тому доцільно розглянути макроекономічні наслідки його діяльності. Проте його вплив не можна оцінювати однозначно. Це пов'язано з тим, що сам по собі феномен тіньової економіки втілює в собі як елементи традиційної офіційної економіки, так і специфічні риси, притаманні діяльності, що приховується. Дія є різноспрямованою. Деякі види тіньової економіки об'єктивно швидше допомагають розвитку офіційної економіки, ніж

перешкоджають йому. Швейцарський економіст Дітер Кассел виділяє три позитивні функції тіньової економіки в ринковому господарстві:

1) «економічна мастило» - згладжування перепадів в економічній кон'юнктурі за допомогою перерозподілу ресурсів між легальною і тіньовою економікою (коли легальна економіка переживає кризу, виробничі ресурси не зникають, а переходять у «тінь», повертаючись в легальну після завершення кризи);

2) «соціальний амортизатор» - пом'якшення небажаних соціальних протиріч (зокрема, неформальна зайнятість полегшує матеріальний стан незаможних);

3) «вбудований стабілізатор» - тіньова економіка підживлює своїми ресурсами легальну (неофіційні доходи використовуються для закупівлі товарів і послуг у легальному секторі, «відмиті» злочинні капітали обкладаються податком і т. д.) [22].

Проаналізуємо детальніше позитивну роль економіки, що перебуває в тіні. Наприклад, приховування дозволеної законом господарської діяльності від державного контролю, не дивлячись на скорочення податкових надходжень, у ряді випадків надає позитивний поштовх економічному зростанню. Це відбувається в умовах необґрунтовано жорсткого державного регулювання, консервативності і неефективності офіційних інститутів. Оскільки будь-яка підпільна робота породжує легальну економічну діяльність шляхом використання доходів від нелегальної економічної діяльності на придбання товарів і послуг, створених легально, то ВВП збільшується [20].

Тіньова економіка, що зростає, створює додаткові можливості для зайнятості, при чому не тільки тіньової, оскільки даний сектор потребує продуктивних товарів легального сектора (матеріали, інструменти, послуги), а тіньові доходи використовуються для придбання в легальному секторі споживчих товарів. Збільшення пропозиції праці на офіційних ринках в значній мірі поглинається неофіційним сектором. Таким чином, з одного боку вирішується проблема працевлаштування, але з іншого наслідком нелегальної

зайнятості є витіснення зі сфери суспільно-корисної праці легальних працівників, веде також до підриву трудового потенціалу під впливом понаднормового робочого дня. Загальний обсяг виробництва не збільшується, а офіційна його частина стає меншою, що призводить до зниження податкових надходжень. Таким чином, приховування навіть дозволеної законом економічної діяльності викликає перерозподіл доходів і власності шляхом деформації податкової політики і податкових відносин.

Вплив на інвестиційно-інноваційні процеси - один з найбільш значущих результатів впливу тіньової економічної діяльності на економічний розвиток і може бути вельми різним залежно від вигляду, форми активності, а також соціально-економічних умов. У галузях тіньової економіки також з'являються інновації, що підвищують суспільний добробут, хоча, звичайно, навряд чи тут слід чекати будь-яких сенсаційних техніко-організаційних досягнень. Можна припустити, що продуктивність праці в тіньовому секторі не нижча, ніж в офіційній економіці. Приховування нормальної економічної діяльності від контролю, як правило, обмежує можливості залучення інвестиційних ресурсів, особливо іноземних. Можлива і протилежна ситуація. На думку деяких дослідників, економічний спад в легальному секторі може бути перекритий підйомом в секторі тіньової діяльності. Причому забезпечується він шляхом приховування джерела походження інвестицій, що певним чином може розглядатися як метод страхування інвестиційних ризиків [15].

Будь-яка економічна система прагне уникати потрясінь, викликаних екзогенними і ендогенними чинниками. Тіньова економіка може амортизувати потрясіння офіційної економіки, сприяючи тим самим стабільності системи в цілому. Наприклад, стабілізуюча функція пов'язана з гасінням негативних наслідків антиінфляційної політики. Саме у тіньовий сектор йдуть багато підприємств, які інакше б могли закритися. Саме більш дешеву продукцію тіньової економіки купують ті споживачі, чиї доходи від офіційної економіки починають знижуватись.

Тіньова економіка допомагає підтримувати політичну і соціальну рівновагу, оскільки пропонує тим, хто не задоволений своїми доходами в офіційній економіці, альтернативні можливості їх підвищення без будь-яких соціально-політичних потрясінь. Дана функція тіньової економіки пов'язана, по-перше, з податковим навантаженням. Тоді як класи з високими доходами мають можливість легально йти від податків або нелегально приховувати свої доходи, середні прошарки можуть отримувати додатковий дохід від тіньової зайнятості або незареєстрованих операцій. Таким чином, відхід в тіньовий сектор можна розглядати як «демократизацію опору податкам».

Як зазначалось вище, під впливом тіньової економіки відбувається деформація податкової сфери, яка знаходить прояв у впливі на розподіл податкового навантаження і, як наслідок, скороченні бюджетних витрат і деформації її структури. Приховування економічної діяльності від контролю і ухилення від сплати податків призводить до зростання оподаткування доходів, що отримуються легальним шляхом. Зростання податкового навантаження стимулює подальше приховування доходів від оподаткування, підсилює не виправдану диференціацію доходів і власності.

Перетворення податкової сфери породжує деформацію і бюджетної, що проявляється в скороченні витрат державного бюджету і деформації його структури. Скорочення доходів бюджету є причиною недофінансування державних інститутів регулювання економіки, їх ослаблення в той період, коли існує найбільша потреба в забезпеченні прав і законних інтересів учасників економічних відносин.

Це впливає, в свою чергу, на ефективність макроекономічної політики, що виявляється, перш за все, в зростанні помилок макроекономічного регулювання. Вони пов'язані, як правило, з відсутністю достовірних даних про масштаби, структуру і динаміку прихованої частини продуктивної діяльності в легальному і нелегальному секторах. Наприклад, якщо тіньова економіка зростає швидшими темпами, ніж легальна, і цей факт не відбивається в статистиці, то уряд може продовжувати політику стимулювання економічного

зростання за допомогою розширення грошової маси і дії на попит в той час, як в цьому немає необхідності. Результатом подібної політики може стати «перегрів» економіки, що супроводжується підвищенням темпів інфляції.

Якщо, при динамічнішому розвитку тіньової економіки, товари і послуги, які вона пропонує, виявляються дешевшими, виникає ризик завищеної оцінки темпів інфляції.

Відсутність адекватного обліку масштабів тіньового обороту може негативно відбитися на політиці зайнятості. Якщо зайняті в нелегальній економіці враховуються як безробітні, то оцінка рівня безробіття виявиться вище реальної. Це може підштовхнути уряди проводити експансіоністську політику в умовах, коли в цьому немає необхідності. Іншими словами, політика буде направлена на збільшення сукупного попиту, підйом рівня виробництва і збільшення зайнятості шляхом пом'якшення грошово-кредитної політики, а також збільшення державних витрат. Результат той же самий - виникнення браку робочої сили і зростання інфляції.

Помилки при розробці економічного курсу можуть виникати і з інших причин, пов'язаних з недооцінкою наслідків тіньової економіки: спотворення реального стану платіжного балансу, що зумовлено неконтрольованим рухом через кордон товарів і капіталів; завищення показників, податкового навантаження і державних витрат внаслідок того, що вони визначаються по відношенню до заниженого ВВП, що не враховує товари і послуги тіньового сектора.

Вплив на грошово-кредитну сферу виявляється в деформації структури платіжного обороту, стимулюванні інфляції, деформації кредитних відносин і збільшенні інвестиційних ризиків, завданні збитки кредитним інститутам, інвесторам, вкладникам, акціонерам, суспільству в цілому.

Деформація структури споживання є закономірним наслідком кримінальних форм перерозподілу доходів та власності, а також розширення ринків нелегальних товарів і послуг. Має місце перерозподіл ВВП на користь паразитичного споживання. Деформація структури споживання породжує

деформацію галузевої структури економіки. Результатом кримінальної економічної діяльності є збільшення витрат вузького кола осіб на предмети розкоші в умовах, коли існує гостра необхідність в ширшому розподілі ресурсів в рамках суспільства. Галузі, що забезпечують задоволення потреб більшості населення не розвиваються і приходять в занепад [21].

Важливою тенденцією в зміні структури споживання є збільшення обсягу товарів і послуг, спрямованих на задоволення і експлуатацію деструктивних потреб.

Результати впливу на режим конкуренції тіньової економіки залежать від взаємин підприємств офіційного і тіньового секторів, від того, чи є вони такими, що конкурують. Підприємства конкуруючої частини тіньового сектора економіки завдають збитку порівняно ефективнішим підприємствам легального сектора чим знижують рівень загального виробництва і споживання в країні. З цих же причин діяльність тіньового сектора веде до підвищення споживчих цін і зниження якості споживання. За відсутності прямої конкуренції між зазначеними підприємствами спотворюється співвідношення цін і інших пропорцій в сфері виробництва і споживання.

Вплив на систему міжнародних економічних відносин проявляється в ситуаціях, коли великі незаконні суми, проникаючи в світову економіку, дестабілізують фінансово-кредитну систему, деформують структуру платіжного балансу держав, деформують ціни і негативно впливають на доходи приватних фірм, формують негативний імідж держави, стримують надходження іноземних інвестицій.

Отже, як економічне явище тіньова економіка має досить суперечливе і неоднозначне значення. Негативні наслідки її важко недооцінити, проте й позитивні теж не можна не враховувати.

2. Аналіз масштабів та особливостей функціонування тіньового сектору економіки в Україні

У наш час Україна має надзвичайно великий сектор тіньової економіки. Вона обслуговує інтереси не лише звичайних громадян, які не мають стабільного заробітку чи підприємств, які зацікавлені у збільшенні свого доходу, а й економічні і політичні інтереси певних впливових структур та ділових кіл. На жаль, це є більше закономірністю, особливістю української економіки, особливістю ведення бізнесу в Україні, аніж винятком. Значно зросли та є актуальними такі явища, як корупція, політичний лобізм, рейдерство, зрощення державного апарату з тіньовою економічною діяльністю [4].

Після здобуття Україною незалежності на перший погляд складалося враження, що радикальні економічні та соціально-політичні реформи, основною метою яких є перехід до соціально орієнтованої ринкової економіки та побудова правової держави, повинні були зруйнувати, як саму адміністративну систему господарювання, так і її негативну сторону - «тіньову» економіку бюрократичного типу. Проте, практика засвідчує, що в реальному житті цього не сталося.

Серед низки причин можна впевнено назвати дві основні причини, які сприяли розвитку і масштабному зростанню вітчизняної тіньової економіки. По-перше, згідно з теорією трансформацій, перехід до будь-якої нової системи (тим більше такої складної, як ринкова) на перших етапах закономірно може сприяти суттєвому примноженню тих основних недоліків і вад, які були властиві системі, що розпалась.

По-друге, хоча старі владні структури колишньої держави і розпалися, проте не розпалися ті соціально-структуровані у минулому спільноти, що їх персоніфікували. Тобто залишилися люди, які входили до цих структур і які не тільки не втратили між собою набутих тісних зв'язків, але й до цього часу продовжують зберігати у недоторканості саме ті специфічні стосунки, що залишаються побудованими на принципах і відносинах кругової корпоративної поруки, земляцтва, протекціонізму і кумівства.

Саме це стає основою для створення і процвітання тіньового сектору в Україні [5,с.71].

Сьогодні реалії соціально-економічних перетворень в Україні, формування приватного сектора економіки, зміни в економічних відносинах дають можливість говорити про зростання нових видів злочинної діяльності - професійну злочинність та її схрещення з ешелонами влади, що здійснюють істотний контроль над господарськими суб'єктами.

На мою думку, в Україні існує дві економіки - офіційна (легальна) і не офіційна (тіньова). Тіньова складова економічної системи держави перейшла допустиму межу. Вона як за розміром, так і своїми можливостями здійснює значний вплив на всі сфери життя в державі, суспільстві, в тому числі й політичну.

Тіньова економіка стала небезпечним фактором для прогресивного економічного і політичного розвитку України. Ця небезпечність посилюється тим, що у сфері тіньової економіки переважає, так звана кримінальна складова. За оцінками Національного банку України поза контролем банків знаходиться в обігу 4,8 млрд гривень, що складає майже половину грошової маси [3].

Це один з показників тінізації економіки України. Гроші, які знаходяться в обігу поза банками, обслуговують товарообіг, що не оподатковується, тобто тіньову економіку.

За підрахунками фахівців, до 50 % фінансового капіталу в Україні має тіньове походження, а неофіційний внутрішній валютний обіг (поза банками) становить близько 10 млрд. доларів США. Розвиток «тіньової» економіки є надзвичайно складною та великомасштабною проблемою перехідного періоду. Ця проблема пов'язана з економічною і соціальною безпекою України і потребує як економічного, так і соціального державного регулювання.

Огляд наукових публікацій (особливо останніх років) та вивчення широкого спектра оцінок, які були зроблені вітчизняними експертами стосовно стану, масштабів і наслідків впливу «тіньової» економіки на розвиток України, дозволяють зробити загальний висновок, що як в науковій літературі, так і у

практичній роботі до цього часу ще фактично не відпрацьовані конкретні та достатньо надійні методи визначення реальних обсягів «тіньової» економіки. Висновки, які зроблені авторами тих чи інших методик, а також наведені ними кількісні параметри процесу «тінізації» здебільше ґрунтуються на довільних або досить приблизних підрахунках, що побудовані на суб'єктивному баченні тим чи іншим аналітиком стану розвитку процесів вітчизняної «тіньової» економіки.

Аналізуючи динаміку та причини зміни обсягів тіньової економіки у різні періоди розвитку України, можна зробити наступні висновки:

✓ під час стійкого економічного розвитку тіньова економіка виступає системним індикатором неефективності державного управління та несприятливих умов ведення бізнесу, а також інструментом збагачення окремих суб'єктів ринку, близьких до влади;

✓ у період економічних криз вона відіграє роль так званої «амортизаційної подушки», дозволяючи суб'єктам підприємницької діяльності підтримувати рівень власної конкурентоспроможності;

✓ разом з тим в період існування загроз національній безпеці та військових конфліктів на території країни зміна обсягів тіньової економіки, з одного боку, віддзеркалює тенденції до її перетворення на кримінальний бізнес, а з іншого – є реакцією бізнесу на зростання ризиків щодо його знищення.

На початку 2015 року в умовах поширення цінових та девальваційних шоків, ескалації військового конфлікту спостерігалось подальше суттєве зростання тіньової економіки, започатковане у 2013 році. За попередніми розрахунками Мінекономрозвитку у I кварталі 2015 року рівень тіньової економіки порівняно з відповідним періодом 2014 року збільшився ще на 5 в.п. до 47% від обсягу офіційного ВВП [16; с.1].

Після збурень в економіці, які мали місце на початку року, у травні-вересні 2015 року в Україні налагоджувалась позитивна тенденція стабілізації макроситуації.

Цих позитивних тенденцій було досягнуто завдяки:

- ✓ фіскальній консолідації та жорсткій монетарній політиці;
- ✓ отриманій фінансово-кредитній допомозі від МВФ;
- ✓ досягнутим домовленостям щодо реструктуризації зовнішнього державного боргу;
- ✓ активізації процесів реформування економіки та поглибленню співпраці з Європейським Союзом;
- ✓ відновлення та формування нових міжгалузевих зв'язків в економіці в умовах деескалації конфлікту на сході країни [18; с.2].

Одним з найвагоміших наслідків дії зазначених чинників став також злам тенденції до зростання рівня тіньової економіки, започаткованої у 2013 році і триваючої в умовах поширення цінових та девальваційних шоків, ескалації військового конфлікту. Більше того, поступове пристосування суб'єктів господарювання до функціонування в нових умовах, відносна стабілізація ситуації на валютному ринку та у банківському секторі у сукупності обумовили деяке зменшення рівня тіньової економіки.

Так, за попередніми розрахунками Мінекономрозвитку у січні-вересні 2015 року рівень тіньової економіки склав 40% від офіційного ВВП, що на 1 в.п. менше порівняно з відповідним періодом 2014 року. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП наведені на рисунку 2.1.

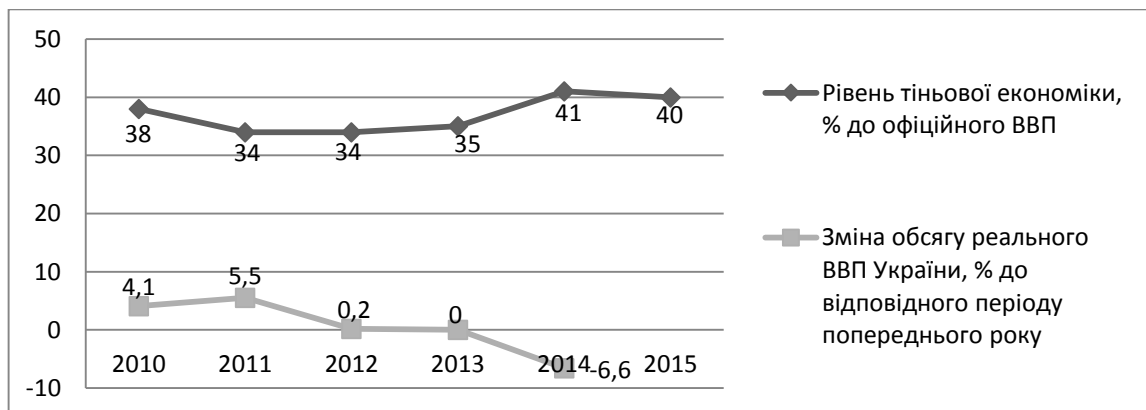

Рис. 2.1 Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року) [18; с.4]

Проаналізуємо відповідно динаміку рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП, що зображений на рисунку 2.2

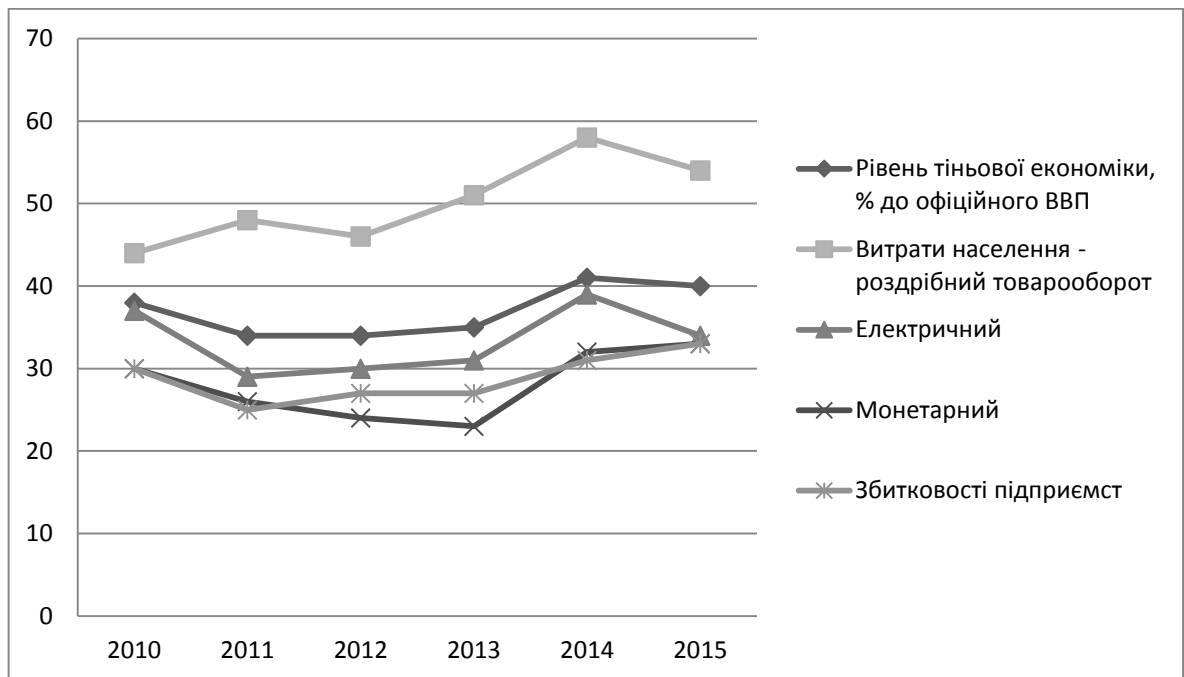

Рис.2.2 Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП [18; с.6]

Три з чотирьох методів (за виключенням електричного), з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, показали зменшення рівня порівняно 2014 роком.

Зокрема:

- метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» зафіксував зменшення рівня тіньової економіки – на 2 в.п. до 54%;
- за методом збитковості підприємств зменшення рівня тіньової економіки склало 3 в.п. (до 33% від обсягу офіційного ВВП);
- монетарний метод показав зменшення рівня тіньової економіки на 1 в.п. (до 30% від обсягу офіційного ВВП).

Разом з тим, електричний метод зафіксував збільшення рівня тіньової економіки на 2 в.п. (до 34% від обсягу офіційного ВВП).

Найбільший рівень тіньової економіки традиційно зафіксував метод «витрати населення - роздрібний товарооборот» - 54% від обсягу офіційного ВВП, що менше на 2 в.п. порівняно з показником 9 місяців 2014 року. Факт скорочення обсягів витрат населення на товари, що реалізуються у «тіні»,

підтверджується перевищенням темпів зростання обсягів продажу населенню споживчих товарів у легальному секторі (на 2,2% порівняно з обсягом 9 місяців 2014 року) над темпами зростання скорегованих грошових витрат населення на придбання споживчих товарів (+0,7% відповідно) [16].

При цьому злам тенденції до зростання рівня тіньової економіки за цим методом відбувся на тлі триваючої тенденції звуження споживчого попиту в умовах скорочення реальної заробітної плати, високої заборгованості з виплати заробітної плати та зростання тарифів на житлово-комунальні послуги. Сукупна дія зазначених чинників, у свою чергу, негативно позначилась на результатах роботи як великих торговельних точок - супермаркетів (діяльність яких характеризується низькою ймовірністю використання тіньових операцій), так і фізичних осіб-підприємців, що здійснюють діяльність із роздрібною торгівлю (які мають високу схильність до уходу в «тінь» при несприятливих умовах).

Показник рівня тіньової економіки, розрахований за методом збитковості підприємств, у січні-вересні 2015 року становив 33% від офіційного ВВП, що на 3 в.п. менше, ніж у відповідному періоді 2014 року [18; с.7].

Відповідно до методології розрахунку формування тенденції до зменшення рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств відбувається за умови скорочення збитків суб'єктів господарювання.

При цьому слід зазначити, що функціонування в умовах ведення збройного конфлікту на території країни, наслідками якого стали утворення територій, невідконтрольних владі, руйнування та зупинка виробничих потужностей, розрив логістичних зв'язків, сформувало об'єктивні причини для зростання збитковості суб'єктів господарювання.

Зазначене стосується, насамперед, добувної промисловості та деяких галузей переробної промисловості (металургійне виробництво, виробництво хімічних речовин і хімічної продукції) [17; с.3].

Підсумком 2015 року поряд з відносною стабілізацією економічної ситуації (курсової та цінової) в умовах деескалації конфлікту на сході країни,

поступового відновлення та формування нових міжгалузевих зв'язків в економіці стало також скорочення рівнів тіньової економіки у ВЕД.

Тенденція до зменшення рівня тіньового сектору за підсумком 2015 року порівняно з відповідним періодом 2014 року спостерігалася в усіх основних агрегованих ВЕД, окрім ВЕД «Операції з нерухомим майном» (зростання на 3 в.п.). Найбільші темпи зменшення рівня «тіні» зафіксовані у переробній промисловості (на 7 в.п.), оптовій та роздрібній торгівлі (на 6 в.п.), у сільському господарстві (на 5 в.п.). Решта ВЕД показали зниження тіньової частки на 1-2 відсоткових пункти. Змінився також розподіл сфер діяльності за величиною частки тіньового сектору порівняно з відповідним періодом 2014 року. При цьому найбільший рівень «тіні», як і раніше, спостерігався у добувній промисловості і розробленні кар'єрів (59% від рівня офіційного ВДВ даної галузі), що обумовлено, насамперед, високим рівнем монополізації ринку. Найменший рівень «тіні» традиційно показав ВЕД «Сільське, лісове та рибне господарство» (6% від рівня офіційного ВДВ даної галузі). Рівень тіньового сектору у ВЕД «Фінансова та страхова діяльність», а також у ВЕД «Операції з нерухомим майном» становив 56% ВДВ, у будівництві та у транспорті – 46%, у переробній промисловості – 44%, в оптовій та роздрібній торгівлі – 40% [18; с.4].

Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від офіційного обсягу ВДВ відповідного виду економічної діяльності наведений в додатку 2.

Отже, однією з головних загроз, які несе в собі тіньова економіка, є, насамперед, викривлення інформації про реальний стан справ в економіці та блокування створення ефективних механізмів управління соціально-економічним розвитком країни. Для суспільства вартість утримання значного тіньового сектору є дуже високою. Тому зусилля Уряду країн мають концентруватись на запровадженні заходів, спрямованих на мінімізацію впливу системних чинників тінізації економіки, які залишаються нездоланими та актуальними в нас час

3. Шляхи мінімізації масштабів тіньової економіки в Україні

В Україні створюється реальна загроза безпеці держави з боку економічної злочинності. Криміналізованими й «тінізованими» є буквально всі сфери економіки, а найменш захищеним від злочинних посягань залишається паливно-енергетичний комплекс. У процесі приватизації непоодинокими є випадки відмивання «брудних грошей». Пакети акцій привабливих підприємств скуповуються через офшорні компанії. Недоїмка за платежами до бюджету України зросла до 14 млрд. грн., і водночас, взаємозаліки між підприємствами досягають майже чверті доходної частини бюджету. На економічну сферу припадає кожний восьмий з усіх учинених правопорушень, але у жодній із сфер економічної діяльності немає логічно завершеного, системного законодавчого забезпечення [9].

Першим кроком у здійсненні комплексних заходів щодо обмеження сфери тіньової економіки (який, між іншим, відповідає вимогам Європейської Конвенції «Про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом» від 17 грудня 1997 року) логічно вважати Указ Президента «Про заходи щодо легалізації фізичними особами доходів, з яких не сплачено податки» (від 31 березня 2000 року). Тим часом під цей Указ не підпадають юридичні особи, хоча, як було зазначено, потужні промислово-фінансові структури можуть абсолютно легально здійснювати операції з «тіньовим підтекстом», не привертаючи до себе увагу з боку охоронців закону. Як свідчать соціологічні опитування, підприємці вважають, що повідомляти владі всі фінансові подробиці про себе за умов нестабільного законодавства дуже небезпечно. Отже, в кращому випадку легалізація прихованих доходів у вигляді податкової амністії принесе бюджетові кілька сотень мільйонів гривень.

Вітчизняні підприємці (як юридичні, так і фізичні особи), виховані в умовах жорсткої командно-адміністративної системи, швидко пристосовуються до мінливості українського законодавства та завжди мають варіанти відходу «в тінь». Отже, кампанія легалізації національних капіталів у вигляді податкової амністії вимагає здійснення додаткового комплексу заходів, який обов'язково

має ґрунтуватися на загальному зниженні фіскального навантаження на суб'єктів господарювання всіх рівнів. Інакше кажучи, йдеться про актуальність прийняття нової редакції Податкового кодексу України. Крім того, остаточно має бути скасована практика введення поправок і нових редакцій законів заднім числом (використовувана як «пожежний» захід щодо поповнення державного бюджету).

Справжня стабілізація вітчизняної економіки, вихід підприємницьких структур з тіньового сектора є можливими лише за умови забезпечення політичної та законодавчої стабільності в Україні. На думку багатьох дослідників цього питання, саме ці фактори спричиняють невпевненість підприємницьких структур у доцільності легальної діяльності у межах національного ринку, «заганяючи» капітали «в тінь» або за кордон.

Певні сподівання підприємницьких кіл на вирішення цих проблем пов'язуються з успішним здійсненням в Україні адміністративної реформи. Безперечно, кількісне скорочення апарату управління і контролюючих органів значно спростить систему реєстрації господарюючих одиниць та адміністративний нагляд за бізнесом, а також ліквідує перешкоди на шляху його розвитку.

Наступним кроком у створенні в Україні сталого середовища для поширення ринкових відносин має стати проведення правової реформи. Усунення суперечностей у чинному законодавстві, кардинальний перегляд Кримінального і Цивільного кодексів України, основи яких було закладено ще в 1963 році, приведення чинних процесуальних законодавчих актів і підзаконних норм у відповідність сучасним вимогам розвитку суспільства — потреба нашого часу. Правова реформа в Україні передбачає також відхід від посилення контрольних і фіскальних функцій держави, напрацювання законодавчої бази, здатної забезпечити вільний демократичний розвиток правового суспільства. Лише за таких умов національна економіка вийде «з тіні», а вітчизняні капітали працюватимуть на потреби українського ринку. Це, у свою чергу, безперечно, створить нові робочі місця та сприятиме залученню

іноземних і інвестицій в українську економіку. Отже, ліквідація тіньового сектора за рахунок демократичних перетворень у суспільстві та подальшого розвитку ринкових відносин є для України єдиним шляхом і запорукою рівноправного входження нашої держави і до ЄС.

Зрозуміло, що жодні морально-патріотичні заклики не в змозі запобігти поширенню тіньової економіки. Тому це явище навряд чи колись буде викоренене повністю [6,с.104].

Панування «тіні» в економіці держави формує негативний імідж нашої держави в очах світового співтовариства, стримує потік іноземних інвестицій в економіку, так необхідних для структурної перебудови господарського комплексу. Позбавлена широкої та надійної податкової бази, держава нездатна виконувати ефективно свої функції по соціально-економічному захисту найбільш вразливих верств населення, що викликає соціальне напруження, не сприяє розвитку реформ. Тобто, майбутнє України багато в чому залежить від того, чи вдасться владним структурам, діючим цивілізованими методами, повернути бодай найменш криміногенну частину тіньової економіки в русло нормального розвитку. В іншому ж разі, попередження про можливість «латиноамериканського» чи «африканського» шляху розвитку України є реальністю [12].

Слід зазначити, що учасники «тіньової» економіки не можуть і не бажають легалізувати свою діяльність також і з тієї причини, щоб у кінцевому випадку не потрапити у своєрідну економічну пастку.

Для припинення окремих тіньових схем і обмеження тіньової економіки пропонуються такі методи:

✓ передбачити формування спеціального реєстру та загального переліку декларацій із заявленими до відшкодування сумами ПДВ, які вважаються сумнівними. Ця інформація має передаватися від підрозділів оподаткування юридичних осіб до підрозділів обробки та ведення податкової звітності. Крім того, підрозділи оподаткування юридичних осіб після проведення попередніх перевірок повинні формувати реєстри платників, які

заявили до відшкодування суми податку 100 тис. грн і більше, декларації яких не були відібрані як сумнівні;

✓ застосувати мінімальні ціни на високоліквідні імпорتنі товари (у першу чергу підакцизні) для розрахунків і сплати податків. Варто також створити інститут представників митної та податкової служби в зарубіжних країнах для обміну інформацією про оподаткування зовнішньо-економічної діяльності українських суб'єктів підприємництва. Для контролю за обсягами й асортиментом товарів, що перетинають кордон, слід облаштувати митниці сучасними засобами контролю та обліку товаропотоків;

✓ запровадити моніторинг за внутріфірмовими цінами в межах холдингових компаній з метою недопущення реалізації тінювих сум (у тому числі і в межах транснаціональних корпорацій) з подальшим переведенням грошей за кордон. Конкретизація цієї пропозиції в роботі представлена для підприємств вугільної промисловості та сфери нафтопереробки. Потенційно моніторинг може бути запроваджений у будь-якій галузі, де є технологічна кооперація і створена холдингова компанія;

✓ ввести систему регресивно-прогресивного оподаткування, що збільшується від зменшення бази оподаткування і, навпаки, знижується, якщо результати роботи підвищуються. За таких умов легалізація доходів буде супроводжуватися наповненням бюджету [19].

Висновки

Виконане курсове дослідження дало змогу сформуванати наступні висновки:

1. Тіньова економіка за своєю сутністю є складним суспільно-економічним явищем, пов'язаним із незаконним привласненням суб'єктом економічної діяльності частини створеної вартості або частини майна через різноманітні спотворення достовірної інформації про рух грошових коштів та матеріальних цінностей, поданням неправдивої інформації первинного обліку для приховування джерел походження доходу, а також через складання та реалізацію методом лобіювання відповідних законів та постанов, схем корисливого перетікання капіталів, здійснення яких не підлягає під відповідальність, зокрема кримінальну, проте стає причиною матеріальних втрат різних видів структур(державних чи приватних), або населення зокрема.

2. Поряд з легальною економікою функціонує тіньова економіка. Кожній країні світу притаманний деякий її рівень (близько 10-15% від ВВП). Поряд із цим, присутність тіньової економіки є негативним явищем для державного закону та устрою будь-якої країни. Складовими частинами тіньової економіки є: неформальна діяльність, фіктивна та кримінальна діяльність. Причини, через які виникає тіньова економіка класифікуються за часом, тобто мають довгострокове, середньострокове та короткострокове джерела утворення. За оцінками багатьох експертів рівень тіньової економіки в Україні досяг позначки, що дорівнює близько 40 %. Експерти визначають підвищення рівня тіньової економіки до 40-50% ВВП критичним та бажано не допустимим.

3. Негативними наслідками функціонування тіньової економіки є: скорочення обсягів офіційного виробництва, поглиблення некерованості економічними процесами, скорочення податкових надходжень до бюджету та фінансування важливих та стратегічних напрямів розвитку держави, погіршення умов існування соціального сектора країни, вивільнення працівників; зменшення міжнародного престижу країни, довіри інвесторів як зовнішніх, так і внутрішніх, «втеча» капіталу за кордон тощо. Одним із

найголовніших негативних чинників тіньової економіки є погіршення умов функціонування підприємств.

4. В умовах напруженості бюджетного фінансування і наявності значного державного боргу (як внутрішнього, так і зовнішнього), вилучення фінансових ресурсів з реальної економіки і спрямування значної частини за межі країни становить серйозну проблему для економічного розвитку. Скорочення прибутковості реального сектора є дійсним виявом такого стану навіть в умовах розширення його масштабів останні роки. Цей стан спричинений тим, що сьогодні існують цілком легальні засоби зменшення фінансового результату і, навіть, утворення збитку, внаслідок чого постійно збільшуються розміри неплатежів, значна частина яких за терміном давності списується без проведення відповідних компенсаційних санкцій. За такої практики формуються фінансові потоки, які розділяють одержані реальні доходи на легальні (мінімально потрібні для продовження виробничого процесу) і тіньові (що формуються без обмежень на приватних рахунках).

5. Детінізація української економіки пов'язана з комплексним реформуванням системи відносин, яка здійснюється в економічній сфері між державою, підприємцями та найманими працівниками, і має спрямовуватися на усунення тих чинників, які негативно впливають на економіку і зумовлюють її тінізацію, а саме: порушення економічних інтересів між суб'єктами економічних відносин, що скорочує базу розширеного відтворення одних суб'єктів на користь іншим; скорочення офіційних джерел ресурсно-фінансового забезпечення підприємств; зростання витратності, в тому числі й тієї, що виникла внаслідок штучного завищення витрат на ресурси, вузли та напівфабрикати (у деяких товарних групах українські ціни перевищили світові); прояви монопольної поведінки.

6. Механізмами детінізації на сучасному етапі можуть бути: реформування національної системи фінансового контролю за здійсненням протизаконної діяльності у напрямі розробки конкретних інструментів обмеження тіньових систем перерозподілу фінансових ресурсів за кожним

конкретним випадком; формування спеціального реєстру та загального переліку декларацій із заявленими до відшкодування сумами ПДВ, які вважаються сумнівними; застосування мінімальних цін на високоліквідні імпорتنі товари (передусім підакцизні) для розрахунків і сплати податків; створення інституту представників митної та податкової служби в зарубіжних країнах (для обміну інформацією про оподатковування зовнішньоекономічної діяльності українських суб'єктів підприємництва); запровадження моніторингу за цінами в межах холдингових компаній; застосування змін в організаційній структурі державних холдингових компаній, (зокрема, позбавлення підприємств права юридичної особи) та інші.

Список використаної літератури

1. Бікулов Д. Т. Тіньова економіка в контексті міжнародного самоврядування [Електронний ресурс] / Д. Т. Бікулов // Держава та регіони. Сер. : Державне управління. - 2013. - № 3. - С. 96-101. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Drdu_2013_3_20.
2. Варналій З. С. Тіньова економіка : сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / за ред. З. С. Варналія. – К. : Вид-во НІСД, 2006. – 576 с.
3. Виступ Голови НБУ Валерії Гонтаревої на прес-конференції за підсумками 2015 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=25592540&showTitle=true.
4. Гарімович Б.Р. Особливості тіньової економіки в Україні [Електронний ресурс] / Б.Р. Гарімович // Управління розвитком. - 2014. - № 4. - С. 138-140. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2014_4_59.
5. Гречишкіна О.О. Визначення структурних елементів неформальної економіки [Електронний ресурс] / О.О. Гречишкіна // Часопис економічних реформ. - 2014. - № 2. - С. 13-18. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Cher_2014_2_6
6. Жаліла Я.А. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналітична доповідь / Я.А. Жаліла, Т.А. Тищук, Ю.М. Харазішвілі, О.В. Іванов. - К. : НІСД, 2011. – 96 с.
7. Лопатін О.К. Макроекономічна модель тіньової економіки України / О.К. Лопатін // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 10. – С. 8–9.
8. Користін О.Є. Економічна безпека: Навчальний посібник / О.Є. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко О. М. Джужі. - К.: Алерта; КНТ ; Центр учбової літератури, 2013. — 368 с.
9. Краус Н.М. Класифікаційні аспекти взаємодії легального та нелегального секторів економіки / Н.М. Краус // Науковий вісник Полтавського університету

споживчої кооперації України: Серія: Економічні науки. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. – № 1 (32). – С. 29 – 33.

10. *Мельникова В.І.* Національна економіка: Навчальний посібник / В. І.Мельникова, О.П.Мельникова, Т.В.Сідлярчук, І.Ю.Тур, Г.М.Шведова. - К.: Центр учбової літератури, 2011. - 248 с.

11. *Носова О.В.* Національна економіка : навчальний посібник [Електронний ресурс] / *О.В. Носова*, 2013. – Режим доступу : [http://pidruchniki.ws/1319042053126/ekonomika/natsionalna_ekonomika__nosova_ov].

12. Особливості існування тіньової економіки в Україні: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ekonomikam.com/ecfins-566-2.html>.

13. *Приварникова І.Ю.* Тіньова економіка України : причини, обсяги та шляхи їх зменшення / *І.Ю. Приварникова, К.В. Степанюк* // Держава та регіони. Сер : Економіка та підприємництво. – 2010. - № 2. - С. 163 - 167.

14. Рівень корупції в Україні та світі : [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://24tv.ua/riven_koruptsiyi_v_ukrayini_ta_sviti_infografika_n652232.

15. *Савченко І.Г.* Тіньовий сектор економіки України: аналіз стану та напрями детінізації / *І.Г. Савченко, А.Є. Іорданов* // Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси. – 2012. – № 3. – С. 107–116. 6.

16. Тенденції тіньової економіки в Україні: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.kmu.gov.ua>.

17. Тенденції тіньової економіки в Україні 1 квартал 2015 року.

18. Тенденції тіньової економіки в Україні 9 місяців 2015 року.

19. "Тіньова" економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження: Верховна рада України / За ред. *В.О. Мандибури*. - К.: Парламент, 2012.– С. 103-105.

20. *Ткаченко А.В.* Тіньова економіка та її вплив на економічну систему [Електронний ресурс] / *А.В. Ткаченко* // Бізнес Інформ. - 2012. - № 10. - С. 47-51. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2012_10_11.

21. *Рибчак О.С.* Організаційно-економічні передумови детінізації економіки України. Економіка та підприємництво: Збірка наукових праць молодих учених та аспірантів. Відп. ред. *І.В. Луняк*. – К.: КНЕУ, 2013. Вип. 23. 2 – 400 с. (С. 16–22).
22. Сутність тіньової економіки та шляхи її подолання: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://udau.edu.ua/library.php?pid=289>.
23. Фінансові новини: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://finforum.org/page/index.html/_/economics/skolko-nalogov-platat-v-jevropе-r10473.

Додаток А

Таблиця 1 – Підходи щодо трактування поняття «тіньова економіка» різними науковцями.*

Вчений	Трактування сутності тіньової економіки
Вітчизняні науковці	
О. Турчинов	«тіньова економіка» – це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства
В. Попович	«тіньова економіка» – це такий стан розвитку кризових, криміногенних процесів в економіці, коли доходи злочинного походження стали засобом скоєння нових, нерідко більш небезпечних злочинів, а отримані за рахунок їх скоєння доходи перестали мати споживчий характер, а трансформувались у базу відтворення незаконних капіталів і криміногенного потенціалу у всіх сферах цивільно-правових, організаційно регулятивних і суспільно-економічних відносин.
О. Ярмоленко	тіньову економіку можна визначити як фактично не контрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін та споживання товарно-матеріальних цінностей та послуг.
Н. Мущинська	«тіньова економіка» – це діяльність юридичних та фізичних осіб, спрямована на отримання доходів від легальних або нелегальних видів діяльності в грошовому або натуральному виразі, які не враховуються офіційною статистикою.
Ю. Ванькович	«тіньова економіка» – це вид економічної діяльності, який приховується від держави та офіційно не зареєстрований і поділяється на такі складові, як неофіційна економіка, підпільна економіка та фіктивна економіка.

О. Носова	«тіньова економіка» – це системне явище господарювання асоціальної природи, що притаманне країнам з будь-яким соціально-економічним ладом, а також виражає різний рівень інтенсивності соціальної небезпеки та відображає форму кризи державного управління економіки як дисфункціональність.
О. Базилінська	тіньову економіку розуміють як економічні процеси, що приховуються їх учасниками, не контролюються державою і суспільством, не фіксуються в повному обсязі офіційною державною статистикою.
Зарубіжні науковці	
А. Френз	«тіньова економіка» – це діяльність, що не зараховується до ВВП через відсутність методологічної бази обліку нелегального виробництва товарів і послуг; її компоненти – прихована діяльність самозайнятих та прихована діяльність зайнятих, що працюють додатково.
П. Гутманн	«тіньова економіка» – це будь-яка економічна діяльність, не врахована офіційною статистикою, а її основні складові – нелегальна, прихована, неформальна.
Б. Контіні	ототожнює тіньову економіку як "невидиму" діяльність, яка враховує – тіньову (приховану) економіку і незаконну діяльність.

* Розроблено на основі джерел: [2,11].

Додаток Б

Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від офіційного обсягу ВДВ відповідного виду економічної діяльності. [18; с.8]

